

Вармінсько-Мазурський університет
у місті Ольштині (Польща)

ОЛІЙНИК АНДРІЙ РОМАНОВИЧ

УДК 2/271:3:46:475

ΣΥΓΚΑΤΑΒΑΣΙΣ Τὸ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΝ.
ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОПОВІДНИЦЬКИХ ПРАВИЛ
СВЯТОГО ІВАНА ЗОЛОТОУСТОГО У ТВОРАХ ЕНТОНІ КОНЬЯРІСА
ЯК ПРИКЛАД СУЧАСНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ГОМІЛЕТИКИ

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософії (Ph.D.) з богослов'я
в галузі пасторального богослов'я

Ольштин 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі практичного богослов'я та екуменізму богословського факультету Вармінсько-Мазурського університету у м. Ольштині (Польща).

Науковий керівник: **Ришард Гайдук**, габілітований доктор богослов'я,
професор Вармінсько-Мазурського університету,
м. Ольштин

Офіційні опоненти: **Владислав Новак**, габілітований доктор богослов'я,
професор Вармінсько-Мазурського університету,
м. Ольштин

Пшемислав Новаковскі, габілітований доктор богослов'я,
Папський університет ім. Івана Павла II, м. Краків.

Захист відбувся 13 червня 2011 р. о 10 годині на засіданні Спеціалізованої вченої ради для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора богослов'я у Вармінсько-Мазурському університеті в Ольштині (Польща) за адресою:

Wydział Teologii UWM w Olsztynie
ul. Kard. Hozjusza 15
11-041 Olsztyn, Polska

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеках:
Факультету богослов'я Вармінсько-Мазурського університету (м. Ольштин),
Українського католицького університету (м. Львів).

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Відновлення ролі Церкви у суспільно-культурному житті актуалізує наукове вивчення богослов'я у постсоціалістичних країнах, зокрема в Україні, де християнські спільноти східного обряду мають давню спадщину і спираються на візантійську богословську традицію. Остання є нині об'єктом особливої уваги не лише з боку церковних, а й світських дослідників. Адже богослов'я акумулює інтелектуальне надбання Церкви і, водночас, опосередковано відтворює її історичний і духовний досвід. І позаяк православне богослов'я вирізняється глибинним зв'язком з літургією – таїнствами, проповіддю, релігійним мистецтвом, є за своєю суттю літургійним богослов'ям, до нього виявляють інтерес також миряни і ті особи, які шукають скарбів християнських думки і культури.

Важливе місце у православній літургії посідає проповідь, що з покоління в покоління через публічний виступ – гомілію – священнослужителя у храмі передає істини віри, розкриває багатство богословської творчості. Тому православні Отці Церкви шануються одночасно як богослови і проповідники. Непересічною постаттю богослова-проповідника в християнській історії був константинопольський архієпископ святий Іван Золотоустий (349–407). Він діяв у період палких богословських суперечок та ідейної боротьби ранньої Церкви з ересями і залишив по собі багато праць, що відтворюють його екзегетичні, догматико-полемічні, катехитичні, пастирські, морально-аскетичні проповіді, похвальні слова, автобіографічні гомілії. Суспільно-політичний діяч, блискучий оратор і видатний мислитель Візантії святий Іван Золотоустий справив значний вплив на духовне становлення східнохристиянської цивілізації, заклавши теоретичні підвалини православних апологетики і риторичної школи. Його твори чи не найбільше переписувались і перекладались у Київській Русі, де були відомі вже з XI ст., увійшовши у богослужбові (архієрейські служебники, Торжественики) і четійні (Златоструй, Маргарит) збірники. Літературна спадщина святого Івана Золотоустого є взірцем для багатьох поколінь християнських проповідників і, відтак, становить особливий дослідницький інтерес для сучасних богословів, церковних істориків і релігієзнавців. Вивчення творчості святителя, її адаптація до сучасного церковного життя здатні піднести богословський рівень християнської проповіді, зробити її більш ефективною у релігійній освіті та етичному вихованні.

Богословський внесок святого Івана Золотоустого у православну духовність, зокрема його гомілетична творчість, є сталим об'єктом уваги світової богословської та церковно-історичної думки. В сучасних наукових студіях пріоритетним напрямом є поглиблене вивчення спадщини візантійського мислителя, доведення її актуальності у розвиткові церковного проповідництва другої половини XX – початку XXI ст. Адже піднесення проповідницької практики позначається сьогодні у багатьох країнах Європи та у Північній Америці, де збільшується кількість прихильників християнства східного обряду. Відтак, творчість святого Івана Золотоустого тут плідно досліджують автори, які узагальнюють його спадщину і, водночас, виокремлюють її найважливіші тематичні блоки. Так, доктринальну змістовність і риторичну майстерність святителя, його вміння впливати на аудиторію проаналізували Войцех Каня, Юзеф Наумовіч, Венді Мейер, Паулін Еллен, Мелколм Геат¹. Біблійний фундамент проповідей святого

¹ *Kania W. Ideał mówcy kościelnego według św. Jana Chryzostoma / W. Kania // Ateneum Kapłańskie. – Włocławek, 1947. – Nr. 39. – S. 113–131, 225–240; Naumowicz J. Język i koncepcja katechez chrzcielnych w ujęciu św. Jana Chryzostoma / J. Naumowicz // Czasy Jana Chryzostoma i jego pasterska pedagogia / Red. N. Widok. – Opole, 2008. – S. 191–203; Mayer W. The Dynamics of Liturgical Space: Aspects of the Interaction between St. John Chrysostom and His Audience / W. Mayer // Ephemerides Liturgicae. – Roma, 1997. – Vol.*

Івана Золотоустого, його екзегетику та інтерпретацію ним текстів Святого Письма дослідили Сильвія Качмарек, Аркадіуш Барон, Роберт Гілл, Памела Джексон, Блейк Лейерл, Ейб Еттреп². Значення гомілетичної школи святого Івана Золотоустого в етичному вихованні священства і мирян, його педагогічну стратегію у формуванні моральної свідомості та духовному зростанні церковної спільноти розглянули Вальдемар Церан, Пйотр Щур, Джеклін Максвелл, Рамсі Макмюллен³. Історико-культурний контекст проповідницької діяльності святого Івана Золотоустого, її вплив на суспільне буття Церкви, специфіку його душпастирського підходу у служінні розкрили Джон Келлі, Рудольф Брендле, Міхаїл Дронов, Ярослав Пелікан, Макаріус Таргонський, Роберт Вілкен, Давид Риларсдам, Хризостомос Баур⁴. Жанрове розмаїття проповідницької творчості святого Івана Золотоустого проаналізували Мечислав Пачковскі, Едвард Станек, Стефен Нейл, Філіс Роджерсон Плезентс, Серджіо Цінконе, Енріко Мацца⁵,

2. – P. 104–115; *Ejusdem*. John Chrysostom: Extraordinary Preacher, Ordinary Audience // Preacher and Audience. Studies in Early Christian and Byzantine Homiletics / Ed. by P. Allen, M. Cunningham. – Leiden, 1998. – P. 105–137; Mayer W., Allen P. John Chrysostom (The Early Church Fathers) / W. Mayer, P. Allen. – London, 2000; Mayer W. What Does It Mean to Say that John Chrysostom Was a Monk? / W. Mayer // *Studia Patristica*. – Leuven; Paris; Dudley, 2006. – Vol. 41. – P. 451–455; Heath M. John Chrysostom, Rhetoric and Galatians / M. Heath // *Biblical Interpretation. A Journal of Contemporary Approaches*. – Leiden, 2004. – Vol. 12. – Nr. 4. – P. 369–400.

² Kaczmarek S. Chryzostomowe Homilie na Księgę Rodzaju / S. Kaczmarek // *Ruch Biblijny i Liturgiczny*. – Kraków, 2008. – Nr. 2. – S. 101–109; Baron A. Chryzostomowa egzegeza Ewangelii według św. Mateusza / A. Baron // *Ibid.* – 2008. – Nr. 2. – S. 85–99; Hill R. Akribeia: A Principle of Chrysostom's Exegesis // *Colloquium: The Australian and New Zealand Theological Review*. – Adelaide, 1981. – Vol. 14. – Nr. 1. – P. 32–36; *Ejusdem*. The Spirituality of Chrysostom's Commentary on the Psalms // *Journal of Early Christian Studies*. – Baltimore, 1997. – Vol. 5. – Nr. 4. – P. 569–579; *Ejusdem*. Norm, Definitions, and Unalterable Doctrines: Chrysostom on Jeremiah // *Irish Theological Quarterly*. – London, 2000. – Vol. 65. – Nr. 4. – P. 335–346; *Ejusdem*. St John Chrysostom's Homilies on David and Saul // *St Vladimir's Theological Quarterly*. – New York, 2000. – Vol. 44. – Nr. 2. – P. 123–141; *Ejusdem*. St. John Chrysostom: Preacher on the Old Testament // *The Greek Orthodox Theological Review*. – Brookline, 2001. – Vol. 46. – Nr. 3–4. – P. 267–286; *Ejusdem*. St John Chrysostom's Homilies on Hannah // *St Vladimir's Theological Quarterly*. – 2001. – Vol. 45. – Nr. 4. – P. 319–338; *Ejusdem*. St John Chrysostom as Biblical Commentator: Six Homilies of Isaiah 6 // *Ibid.* – 2003. – Vol. 47. – Nr. 3–4. – P. 307–322; *Ejusdem*. St. John Chrysostom on the Sages / R. Hill // *The Greek Orthodox Theological Review*. – 2004. – Vol. 49. – Nr. 1–2. – P. 89–104; Jackson P. John Chrysostom's Use of Scripture in Initiatory Preaching / P. Jackson // *The Greek Orthodox Theological Review*. – 1990. – Vol. 35. – Nr. 4. – P. 345–366; Leyerle B. John Chrysostom on the Gaze / B. Leyerle // *Journal of Early Christian Studies*. – 1993. – Vol. 1. – Nr. 2. – P. 159–174; Attrep A. The Teacher and His Teachings: Chrysostom's Homiletic Approach as seen in Commentaries on the Gospel of John / A. Attrep // *St Vladimir's Theological Quarterly*. – 1994. – Vol. 38. – Nr. 3. – P. 293–301.

³ Ceran W. Przykłady z życia wzięte w nauczaniu św. Jana Chryzostoma / W. Ceran // *Czasy Jana Chryzostoma i jego pasterska pedagogia* / N. Widok. – Opole, 2008. – S. 155–166; Szczur P. Zasady pedagogii św. Jana Chryzostoma w homiliach antiocheńskich / P. Szczur // *Ibid.* – S. 167–189; Maxwell J. Pedagogical Methods in John Chrysostom's Preaching / J. Maxwell // *Studia Patristica*. – 2006. – Vol. 61. – P. 445–450; MacMullen R. The Preacher's Audience (ad 350–400) / R. MacMullen // *The Journal of Theological Studies*. – Oxford, 1989. – Vol. 40. – Nr. 2. – P. 503–511.

⁴ Kelly J. N. D. Złote usta. Jan Chryzostom – asceta, kaznodzieja, biskup / J. N. Kelly / Przeł. K. Krakowczyk. – Bydgoszcz, 2001; Брендле Р. Иоанн Златоуст. Проповедник, епископ, мученик / Р. Брендле / Пер. с нем. – Москва, 2006; Дронов М., прот. Святитель Иоанн Златоуст, архиепископ Константинопольский / М. Дронов // *Альфа и Омега*. – Москва, 1995. – № 4 (7). – С. 81–96; The Preaching of Chrysostom: Homilies on the Sermon on the Mount / Ed., introd. by J. Pelikan. – Philadelphia, 1967; Pelikan J. Divine Rhetoric. The Sermon on the Mount as Message and as Model in Augustine, Chrysostom and Luther / J. Pelikan. – New York, 2001; Targonsky M. Saint John Chrysostom as Preacher / M. Targonsky. – New York, 1985 (рукопис). [Книгозбірня St. Vladimir's Orthodox Theological Seminary, шифр AC801.T185]; Wilken R. L. John Chrysostom and the Jews: Rhetoric and Reality in the Late Fourth Century / R. L. Wilke. – Berkeley; London, 1983; Rylaarsdam D. Painful Preaching: John Chrysostom and the Philosophical Tradition of Guiding Souls / D. Rylaarsdam // *Studia Patristica*. – 2006. – Vol. 61. – P. 463–468; Baur C. John Chrysostom and His Time / C. Baur / Transl. by sr. M. Gonzaga: 2 vols. – London, 1959, 1960.

⁵ Paczkowski M. Analogie i paradygmaty sakramentu chrztu w przepowiadaniu katechetycznym Jana Chryzostoma / M. Paczkowski // *Teologia patrystyczna*. – Poznań, 2008. – T. 5: Myśl teologiczna Jana

яким належить, зокрема, класифікація проповідей святителя на тематичні, політичні, догматично-полемічні та панегіричні, а також вивчення його містагогічно-катехитичних промов, покликаних допомогти у приготуванні новонавернених до хрещення. Богословське розуміння поняття «*συγκατάβασις*» (грец. – поблажливість) у творах святого Івана Золотоустого, інтерпретацію цієї важливої у православній духовності категорії та її розкриття християнською думкою дослідили Гжегож Яськевіч, Роберт Гілл, Сильві Гаусер-Борель та Дірк Курт Кранц⁶.

Окреме місце у сучасному аналітичному корпусі, присвяченому святому Івану Золотоустому, посідає Ентоні Коньяріс – священник Грецької Православної Церкви в США, богослов, плідний християнський письменник, душпастир. Неабиякий внесок Е. Коньяріса у вивчення богословської і проповідницької спадщини святого Івана Золотоустого відзначено в багатьох православних церквах. Натомість, богословсько-проповідницька творчість Е. Коньяріса, в якій чи не найповніше засвідчено тяглість гомілетичної школи святого Івана Золотоустого у східнохристиянському проповідництві, ще не стала предметом спеціального дослідження. Відтак, звернення до богослов'я Е. Коньяріса в контексті святоотцівської гомілетичної традиції є напрочуд актуальною темою.

У дисертації представлено порівняльний аналіз двох гомілетичних шкіл: пізньоантичного часу – святого Івана Золотоустого та сучасності – Е. Коньяріса, який у своїх працях ґрунтується на спадщині візантійського мислителя. Дослідивши та узагальнивши внесок святителя у християнську гомілетуку, Е. Коньяріс запропонував нові підходи у вивченні православного проповідництва та їх застосування в сучасному практичному богослов'ї. В інтерпретації проповідницького феномену святого Івана Золотоустого Е. Коньяріс виходить з поняття «*συγκατάβασις*», або ікономії (у святоотцівській транскрипції – вчення про милість Бога в Його ставленні до світу), покладеного у принцип життєдіяльності Православної Церкви. Це поняття, котре глибоко розкрив святий Іван Золотоустий і до якого знову звернувся Е. Коньяріс, чи не найповніше передає розуміння обома християнськими мислителями сутності Божественного промислу. У своєму богословському вимірі поняття «*συγκατάβασις*» означає емпатичне, добровільне та онтологічно якісне самовираження таємничого Бога, скероване до Його створіння. Цим зверненням Господь запрошує обмежену у пізнанні людину до діалогу, до співучасті у Своему плані, до розуміння Своїх Божественних величі і милосердя. Апогеєм актуалізації Божого промислу є момент «*φαινόμενον*» (грец. – явлення, з'явитися, бути видимим) – інкарнації, або втілення, Його Сина Ісуса Христа, Який поєднав у Собі Божественну і людську природу. Живучи тілесно і перебуваючи між людьми, Божий Син виявив особливу милість Отця у справі спасіння людства.

Chryzostoma / Red. B. Czesz. – S. 133–167; *Staniek E.* Kazania okolicznościowe św. Jana Złotoustego / E. Staniek // *Ruch Biblijny i Liturgiczny*. – 2008. – Nr. 2. – S. 111–115; Chrysostom and His Message: A Selection from the Sermons of St. John Chrysostom of Antioch and Constantinople / Select., transl. by S. Neill. – London, 1962; New York, 1963; *Pleasants P. R.* Making Christian the Christians: The Baptismal Instruction of St. John Chrysostom / P. R. Pleasants // *The Greek Orthodox Theological Review*. – 1989. – Vol. 34. – Nr. 4. – P. 379–392; *Zincone S.* Ricchezza e povertà nelle omelie di Giovanni Crisostomo / S. Zincone. – L'Aquila, 1973; *Mazza E.* La mistagogia. Le catechesi liturgiche della fine del quarto secolo e il loro metodo / E. Mazza. – Roma, 1996. – P. 115–156.

⁶ *Jaśkiewicz G.* Synkatabasis (Συγκατάβασις) w rozumieniu Jana Chryzostoma na podstawie Homilii na Ewangelię wg. św. Mateusza / G. Jaśkiewicz // *Teologia patrystyczna*. – 2008. – T. 5. – S. 49–62; *Hill R.* On Looking Again at Synkatabasis / R. Hill // *Prudentia*. – Auckland, 1981. – Nr. 13. – P. 3–11; *Hauser-Borel S.* Participantes à la Résurrection. Marthe et Marie selon Jean 11, 1–45 et 12, 1–11 dans l'exégèse de Jean Chrysostome, Théodore de Mopsueste et Cyrille d'Alexandrie / S. Hauser-Borel. – Neuchâtel, 2006; *Kranz D. K.* Abriss zur patristischen Inspirationslehre der Heiligen Schrift (II) / D. K. Kranz // *Alpha Omega*. – Roma, 2007. – Vol. 10. – Nr. 3. – S. 355–386.

Богословське вчення про ікономію глибоко пов'язане з православною літургією та проповідництвом. Святий Іван Золотоустий поклав його в основу своєї проповідницької практики, і в цьому його наслідують сучасні православні богослови. Е. Коньяріс у своїй інтерпретації проповідей святого Івана Золотоустого доводить: якщо Бог з доброї волі зажадав об'явити Свою Божественну сутність людині, то і сама проповідь, звернута до людини, має підготувати її до наслідування Господа. Відтак, розкриваючи Слово Боже, зміст релігійних вчення і моралі, проповідь поєднує в собі ідею і дію, богословське і літургійне начала, піклуючись, водночас, про форму – найефективніше передання глибин християнської думки. Е. Коньяріс розвиває також розуміння святим Іваном Золотоустим проповіді як головного засобу морального виховання людини, а також визначення особливої місії проповідника у духовному наставництві. Продовжуючи проповідницьку школу ранньохристиянського мислителя, втілюючи його принципи гомілетики і пастирського служіння у власному проповідницькому досвіді, Е. Коньяріс збагачує православну гомілетичну, її теоретичні і практичні засади. Його праці, присвячені православної духовності та церковній проповіді, відкривають нові перспективи розвитку практичного богослов'я.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках проекту комплексних богословських досліджень східнохристиянської традиції богословського факультету Вармінсько-Мазурського університету і є складовою частиною програми розвитку екуменічних студій кафедри практичного богослов'я та екуменізму вищезгаданого університету.

Мета дослідження – богословський аналіз поглядів Е. Коньяріса на зміст і сутність християнської проповіді, принципи її побудови та викладення, її роль у розвитку практичного богослов'я та в сучасному церковному житті, опертих на проповідницьку спадщину і пасторальну діяльність святого Івана Золотоустого.

Досягнення мети передбачає реалізацію низки **завдань**:

- проаналізувати проповіді святого Івана Золотоустого та їх інтерпретацію у працях Е. Коньяріса;
- визначити особливості гомілетичної школи святого Івана Золотоустого, його роль у становленні проповідницької практики ранньої Церкви;
- довести актуальність святоотцівської спадщини у християнських богослов'ї і проповідництві;
- виявити спадкоємність учення Е. Коньяріса про проповідь з гомілетичною школою святого Івана Золотоустого, засвідчивши цим духовну тяглість християнської проповідницької традиції;
- з'ясувати богословський внесок Е. Коньяріса в сучасну гомілетичну в контексті православного, католицького і протестантського практичного богослов'я;
- обґрунтувати важливу роль гомілетичної комунікації в діяльності православної Церкви.

Об'єктом дослідження є богословсько-гомілетична спадщина Е. Коньяріса у контексті розвитку святоотцівської проповіді та теоретичного і практичного надбання інших представників сучасного християнського проповідництва.

Предмет дослідження – богословські погляди Е. Коньяріса у царині церковного проповідництва.

Методи дослідження. У дисертації застосовано проблемно-хронологічний та конкретно-історичний підходи, важливі в об'єктивному вивченні джерел, що належать до різних історичних епох. А саме – творів святого Івана Золотоустого, котрі відображають «золоту добу» християнської проповіді, та праць Е. Коньяріса, що є взірцем су-

часної православної гомілетики. Джерельну базу дисертації досліджено також за допомогою компаративного методу. В роботі здійснено концептуальне порівняння богословських поглядів, покладених в основу гомілетичної практики, двох представників східнохристиянської думки. Методи аналізу і синтезу дозволили розкрити багатство їх богословсько-гомілетичної спадщини, показати її місце в сучасному церковному проповідництві – не лише з урахуванням його теоретичної, а також практичної складової: змісту і форми проповіді, її риторичних принципів, методів впливу на аудиторію, її значення у виховному процесі. Комплексне вивчення джерел і богословської та церковно-історичної літератури допомогло у застосуванні ретроспективного, типологічного і структурно-системного аналізу гомілетичної творчості святого Івана Золотоустого та Е. Коньяріса, а також у доведенні того, що Е. Коньяріс творить власну проповідницьку школу на основі богословських поглядів і проповідницьких настанов ранньохристиянського мислителя.

Джерельною базою дослідження є, насамперед, корпус творів святого Івана Золотоустого, в якому – з огляду на мету і завдання дисертації – особливо виокремлюємо його гомілії, листи, адгортації, вміщені у 47–64 томах «Грецької патрології» (Ελληνική Πατρολογία), що вийшли друком під редакцією Жака Поля Міня⁷, та у деяких сучасних виданнях, доповнених науково-критичним апаратом⁸. Наступний джерельний блок складають богословські праці Ентоні Коньяріса. Це – понад 80 авторських книг⁹, 14 статей, вміщених у часописі «Православний оглядач» («Orthodox Observer», New York) за 1955–1958 рр., а також 8 статей, що з'явилися в Інтернет-виданнях після 1990 р. Актуальність учення святого Івана Золотоустого в сучасній православній гомілетичній підтвердила енцикліка Священного синоду єпископів Православної Церкви Америки «Про проповідництво» («Encyclical Letter of the Holy Synod of Bishops of the Orthodox Church in America on Preaching», 1989). Це поки що єдиний офіційний православний документ, в якому розкрито біблійні, святоотцівські та богословські підвалини християнської проповіді, підтверджено її важливість в житті сучасних Церкви і віруючих. Документ має суттєве значення для богословського аналізу православної гомілетики.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації здійснено комплексний аналіз богословського внеску святого Івана Золотоустого в проповідницьку традицію християнської Церкви. Вперше у богословській науці засвідчено спадкоємність гомілетичної школи святого Івана Золотоустого в богословсько-проповідницькій творчості Е. Коньяріса, з'ясовано оригінальність і новаторство Е. Коньяріса в контексті сучасної православної гомілетики. Дисертантом обґрунтовано окремі теоретичні положення, які

⁷ Patrologiae cursus completus, series I: Ecclesia graeca / Ed. J.-P. Migne: vol. 1–161. – Paris, 1857–1912. – 1845. – Vol. 53, 54. – 1859. – Vol. 49–50, 52. – 1860. – Vol. 64. – 1862. – Vol. 48, 51, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63. – 1863. – Vol. 47.

⁸ Зокрема, твори святого Івана Золотоустого, видані під редакцією французької дослідниці Анн-Марі Малінгрей, насамперед його працю «Про священство» («Περὶ Ἱερωσύνης»). Див.: *Jean Chrysostome. Sur le sacerdoce (Dialogue et Homélie)* / Édité par A.-M. Malingrey // Sources chrétiennes 272. – Paris, 1980.

⁹ З-поміж яких найважливіші: *Coniaris A. Preaching the Word of God (Saint John Chrysostom Lectures on Preaching)*. – Brookline, 1983; *Ejusdem. These are the sacraments: the life-giving mysteries of the Orthodox church* / A. Coniaris. – Minneapolis, 1981; *Ejusdem. Sacred Symbols That Speak: An Explanation of Symbols Used in the Eastern Orthodox Church: vol. 2*. – Minneapolis, 1985; *Ejusdem. Introducing the Orthodox Church: Its Faith and Life*. – Minneapolis, 2007; *Ejusdem. Daily Readings from the Writings of St. John Chrysostom*. – Minneapolis, 1988; *Ejusdem. Basic Orthodoxy: Key Words of the Faith*. – Minneapolis, 1989; *Ejusdem. Sermons for the Church Year. A Light Unto My Path*. – Minneapolis, 1991; *Ejusdem. Homilies from an Orthodox pulpit*. – Minneapolis, 1991; *Ejusdem. Philokalia: The Bible of Orthodox Spirituality*. – Minneapolis, 1998; *Ejusdem. Confronting and Controlling Thoughts: According to the Fathers of the Philokalia*. – Minneapolis, 2004.

відзначаються науковою новизною:

- з'ясовано, що святий Іван Золотоустий не лише заклав духовні підвалини ранньохристиянського проповідництва, а своїми богослов'ям і проповідницькою діяльністю витворив власну гомілетичну школу, що стала основою практичного богослов'я на християнському Сході;

- підтверджено, що поняття *συγκατάβασις*, сформульоване у святоотцівських текстах, є визначальним у богослов'ї та пастирському служінні святого Івана Золотоустого; воно справило глибокий вплив на богословську думку і проповідницьку практику Православної Церкви;

- виявлено, що Е. Коньяріс є оригінальним інтерпретатором гомілетичної спадщини святого Івана Золотоустого, а також творцем власної проповідницької школи, опертої на святоотцівській традиції та здобутках сучасної богословської думки;

- доведено, що богословсько-проповідницька спадщина Е. Коньяріса знайшла відображення в ученні про проповідь сучасних богословів з інших православних, католицьких і протестантських церков.

Науково-теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Основні положення і висновки дисертаційної роботи можуть бути використані для подальших богословських і церковно-історичних досліджень у царині православної гомілетики. Фактологічний матеріал дисертації та його авторські інтерпретації допоможуть при підготовці праць з історії християнських богослов'я і гомілетики. Проведене дослідження зацікавить інших авторів при підготовці наукових публікацій, монографій, енциклопедій. Введений до наукового обігу матеріал дисертації доцільно застосувати у процесі викладання курсів і спецкурсів з основного і практичного богослов'я, літургики, гомілетики, душпастирства, історії Церкви у духовних і світських навчальних закладах, у лекційній практиці, просвітницькій роботі, при підготовці підручників і посібників та у впровадженні нових програм з відповідної спеціалізації. Окремі засади дисертації стануть в пригоді священикам, місіонерам, душпастирям в їх проповідницькій і церковно-виховній діяльності.

Особистий внесок дисертанта. Формулювання теми, мети і завдань дисертації, її структуризація, систематизація джерельного та історіографічного матеріалу є індивідуальною роботою автора, втіленою у самостійні узагальнені висновки.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи та її результати знайшли апробацію і підтримку на засіданні Вченої Ради кафедри богослов'я Вармінсько-Мазурського університету (2009), доповідані на науковому семінарі Українського католицького університету (м. Львів) «Православна гомілетика. Сучасна богословська дисципліна, що динамічно розвивається чи недоторканий античний напрямок поширення Божого Слова, сформований і фіналізований у святоотцівському періоді християнства?» (2011), викладені в авторських публікаціях.

Публікації. По темі дисертації у фахових спеціалізованих виданнях опубліковано 5 наукових статей, в яких розкрито основні результати дослідження.

Структура та обсяг роботи. Відповідно до поставлених мети і завдання дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (375 позицій). Загальний обсяг праці становить 390 сторінок, з них – 365 сторінок основного тексту.

Дисертація написана польською мовою.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність дисертаційної теми, визначено місце православної гомілетики в житті сучасної Церкви, внесок святого Івана Золотоустого в становлення християнської проповідницької традиції, роль Е. Коньяріса в її наслідуванні і сучасному розвитку. Сформульовано мету і завдання, окреслено об'єкт і предмет роботи, її методологію і наукову новизну, представлені сучасні дослідження з теми, показано наукове і практичне значення результатів дисертації.

У **розділі I – Православна гомілетика в історично-богословській перспективі** – здійснено огляд розвитку православної гомілетики від періоду формулювання її концептуальних засад, риторичних принципів, форм впливу на аудиторію, визначено її місце в практичному богослов'ї. Показано роль святого Івана Золотоустого та інших Отців ранньої Церкви у становленні християнської проповідницької традиції. З огляду на актуалізацію богословських студій у цій тематичній царині та посилення уваги до неї представників різних християнських церков, насамперед у постсоціалістичних країнах, у розділі представлено екскурс в історію гомілетики у ширшому соціокультурному контексті душпастирської практики Церкви. Будучи вступною частиною дисертації, що передбачає постановку наукової проблеми, розділ підготовляє до вивчення особливостей гомілетичної школи святого Івана Золотоустого, богослов'я Е. Коньяріса, з'ясування їхнього внеску в сучасне християнське проповідництво.

У **підрозділі 1 – Історія православного проповідництва. Святий Іван Золотоустий** – накреслено розвиток православної гомілетики на християнському Сході до і після розділення Церкви, представлено ранні форми та особливості проповідницької практики християнських діячів пізньоантичного періоду, зокрема святого Павла з Тарсу, Отців-каппадокійців (святих Василя Великого, Григорія Богослова та Григорія Назіанзінського), ранньохристиянського письменника Орігена (саме він увів термін «гомілія» у богослов'я). Показано взаємовплив грецької язичницької риторики та гомілетики раннього християнства.

Важливим тематичним блоком підрозділу є визначення ролі візантійської богословської традиції у формуванні християнської духовності Київської Русі, де у домонгольський період закладено основи церковного проповідництва, поширеного тут у двох основних напрямках: візантійсько-риторичному та практичному. Дано огляд збірників проповідей, що були прийняті Київською Церквою у цей період та за княжої доби, церковних праць з гомілетики, перекладних та оригінальних, створених на землях України пізнього Середньовіччя, Нового часу і сучасності, проаналізовано гомілетичну спадщину видатних церковних діячів Київської Церкви – Кирила Туровського, Петра Могили, Дмитра Туптала, Теофана Прокоповича та ін. Показано вплив на слов'яно-руську та українську богословську думку теоретичних і практичних надбань з гомілетики православних Греції, Румунії, Болгарії та Сербії, де впродовж століть і нині активно розвивається церковна проповідь.

У підрозділі доведено, що сучасна гомілетика на православному Сході продовжує традиції «золотої доби» християнського проповідництва, головним представником якої є святий Іван Золотоустий.

Підрозділ 2 – Характерні риси православної гомілії – розкриває основні концептуальні засади православної гомілетики як свідчення Божого слова, що розкривається в літургійному контексті. Біблійний маніфест християнської проповіді відзначається, передусім, профетичним (пророчим) характером. У богословському сенсі профетична проповідь спрямована на харизматичне та авторитетне проголошення Божої благовісті,

адресованої окремій людині та усьому церковному зібранню. Християнська проповідь виконує свою пророчу функцію, коли є живим промовлянням, духовно-піднесеним словом, з яким проповідник звертається до потреб і переживань людини простою, зрозумілою їй мовою.

У православ'ї слово з амвону має глибинний сакраментальний характер. Воно промовляється у літургійному контексті і невід'ємно пов'язане зі служінням Євхаристії у храмі. Літургійна функція проповіді пояснює її обов'язковість та особливу значимість в загальній конструкції церковного богослужіння, роль у відображенні в свідомості віруючих єдності Божої благовісті і Христової Жертви. Літургійність православної проповіді є її найхарактернішою рисою, що відрізняє гомілію від катехитичного навчання та місійної прокламації слова. Духовний зв'язок проповіді з сакральним простором (храмом) та релігійними символами (особливо іконою) робить гомілію важливою подією в житті церковної спільноти, своєрідною духовною підготовкою її пастви у зверненні до богословської, повчальної та житійної літератури, сакрального мистецтва, християнської культури.

Православне гомілетичне служіння відзначає христоцентричність: проповідник спрямовує слухачів до пізнання Особи Ісуса Христа, віри в Його Божественність, розуміння Його спасительної місії. Відтак, гомілія функціонує як форма втаємничення в пасхальну містерію Христа.

Тринітарний характер православної проповіді відображений у трьох функціях, що їх реалізує гомілія стосовно Божого люду, зібраного в ім'я Пресвятої Тройці у храмі: доксологічній, анамнетичній та епиклетичній (або пневматологічній). Ця поліфункціональність максимально об'єднує літургійну спільноту вірних, котра через молитву і слухання Божого слова бере участь у тринітарному житті Бога. Гомілія виконує роль каталізатора у цьому процесі обожествлення людини.

Еклезіотворчий характер православної проповіді виявляється у духовному (якісному) та кількісному зростанні церковної спільноти. Група вірних, які зібрались у конкретному місці і певного часу, складає обов'язкове та неповторне середовище, здатне почути і прийняти Боже слово. Відтак, проповідь духовно змінює парафію і допомагає їй в приготуванні до Божого Царства.

У підрозділі 3 – Сучасний образ православної гомілетики на прикладі архієпархії Грецької Православної Церкви в США – звернуто увагу на факт поживлення проповідницької діяльності грецького православного духовенства у США в контексті релігійного, і зокрема православного, плюралізму в Північній Америці, піднесення тут авторитету церков східнохристиянського обряду, збільшення кількості їх прихильників. Показано діяльність окремих церковних постатей, відомих проповідників, активність церков і позацерковних осередків у царині богословської освіти, науки, видавничої практики, спрямованих на розвиток гомілетики. Проаналізовано душпастирський досвід окремих парафій. Визнано вагому роль Е. Коньяріса у розвитку практичного богослов'я у цьому церковному середовищі.

У підрозділі 4 – Енцикліка «Про проповідництво» Священного синоду єпископів Православної Церкви Америки – представлено богословський аналіз цього документу, присвяченого християнському проповідництву. Енцикліка складається з 14-ти стислих артикулів. В її преамбулі визначено богословські основи проповідництва, в основній частині показано зв'язок християнської гомілії з реаліями життя сучасної людини. У документі формулюється образ гідного проповідника, який задля поширення євангельської звістки повинен мати неабияку богословську і духовну підготовку. Викладено етичні та «професійні» вимоги до проповідника: він є вірний Божій істині та мораль-

ним принципам, «сіячем світла» у гріховному світі, наслідуює у своєму гомілетичному служінні Ісуса Христа: звертається до людей зрозумілою мовою, уникає легковажності у судженнях, надмірного повчання та осуду. Виступ проповідника покликаний спонукати людину до духовних цінностей та гармонійного життя у мирі з Богом та світом. Енцикліка звертає увагу на важливість літургійного контексту проповіді, її зв'язок з богослужінням Церкви, вимагає від неї відповіді на нагальні проблеми суспільного та особистого життя людини. Виголошуючи імператив подальшого розвитку гомілетики, документ підтверджує її глибинний зв'язок з попередньою проповідницькою традицією Православної Церкви.

У розділі II – *Проповідницька діяльність і богословсько-гомілетична концепція святого Івана Золотоустого* – окреслені життєвий шлях і церковна діяльність ранньохристиянського мислителя, розкрито його досвід прокламації Божого слова, визначено його внесок у становлення гомілетичного богослов'я на православному Сході. Святий Іван Золотоустий є найбільш промовистим представником грецького проповідництва, що доводить його об'ємна, зафіксована у багатьох текстах, гомілетична спадщина. Для святого Івана Золотоустого проповідництво було основною формою реалізації його душпастирської діяльності. Він урізноманітнив та вдосконалив проповідницькі жанри – від катехитичного навчання до політичної промови. Святитель запропонував новаторський підхід до теорії і практики проповідництва, пов'язавши його з душпастирством, поглибив біблійну екзегетику, розвинув принципи риторики. Проповідницька «майстерня» християнського богослова стала взірцем для сучасних проповідників та натхненням для осмислення нових можливостей гомілетики, що підтверджує своїми богослов'ям і проповідницьким досвідом Е. Коньяріс.

У підрозділі 1 – *Проповідування святого Івана Золотоустого* – доведено, що святитель здобув авторитет богослова, вчителя моральності та церковного реформатора завдяки своїй проповідницькій практиці. В його діяльності яскраво виявлений пріоритет проповіді: живим словом з амвону плекати чистоту християнської віри, за допомогою вербальних засобів викривати єретичні погляди. Гомілія допомагала святому Івану Золотоустому в успішній адміністративній, душпастирській і добродійній діяльності, у місіонерських ініціативах. Активне проповідництво святитель поєднував з дияконським і пресвітерським служінням в Антіохії та єпископським – у Константинополі. Сповнена глибиною богословської думки та неабияким моральним ентузіазмом, проповідь займала центральне місце в його суспільно-церковній діяльності.

Підрозділ 2 – *Основні різновиди проповідей святого Івана Золотоустого* – присвячено структурному аналізу проповідницької спадщини ранньохристиянського мислителя, вивченню її жанрів. Це – катехитичні промови, екзегетичні гомілії, панегіричні виступи, догматично-полемічні промови, а також проповіді на різні теми. Такий широкий жанровий спектр зумовлений конкретно-історичними обставинами, в яких перебувала Візантійська Церква раннього Середньовіччя і в котрих діяв святий Іван Золотоустий. Доведено, що жанрове розмаїття його проповідницької практики відповідало потребам Церкви і простих віруючих. Значна кількість проповідей святого, що дійшли до нас і визнані в історіографії автентичними, їх жанрове багатство та високий літературний рівень, зафіксований у писемному корпусі святителя, роблять його спадщину своєрідною енциклопедією ранньохристиянської проповіді.

У підрозділі 3 – *Типові характеристики гомілії святого Івана Золотоустого* – з'ясовано, що гомілія для святителя – це інтеракція між проповідником та слухачем, виконана в контексті літургійно-молитовного зібрання та базована на комунікації Бога і людини. Цей містичний процес святий Іван Золотоустий є описує за допомогою тер-

міна «*συνκατάβασις*», що означає емпатичний рух Бога, спрямований на діалог з людиною у площині віри і передбачає відповідь Його створіння на заклик до духовної та етичної співпраці. Святий Іван Золотоустий на власному прикладі переконує: відповідальним організатором цього єднання особи зі своїм Творцем є саме проповідник, який через екзегетичний підхід, вмиле застосування риторичних форм у церковній промові, її глибоко продумані зміст і структуру стає лідером у духовному і моральному зростанні пастви, є головним каталізатором співпраці Бога і людини.

У **підрозділі 4** – *Гомілетичні настанови святого Івана Золотоустого* – основну увагу зосереджено на аналізі його настанов для проповідника. Оволодіння мистецтвом проповіді передбачає, насамперед, визначення її мотивації відповідно до вимог християнського життя. Проповідник особливо налаштований на передачі віруючим чистоти Божої істини, убезпечення їх від руйнівного впливу єретичних, противних моралі учень, на духовне зцілення людських думок, серця і тіла. Святитель наголошує на тому, що допоможе проповідникові успішно реалізувати своє покликання. Проповідник дбає про належне приготування до гомілії своїм власним гідним життям, особистим осмисленням і переживанням Божої звістки, духовно-аскетичними практиками, які очищають його думки. А ще проповідника відзначає особлива духовна зрілість, вміння долати у собі прояви знеохочення і славолюбства, приймати конструктивну критику. Цьому допомагають самодисципліна проповідника, його розважливості і мудрості, ерудованість та терплячість.

У **підрозділі 5** – *Вплив проповідництва святого Івана Золотоустого на розвиток православної духовності та гомілетики* – доведено, що гомілетична практика святителя знайшла глибоке позитивне відображення у суспільному та моральному житті Церкви, сприяла розвитку ранньохристиянської духовності і культури. Особливу увагу зосереджено на богословській основі проповідництва святого Івана Золотоустого. Її характеризує антропологічний оптимізм у космічній та індивідуальній есхатології, який утверджує реальну можливість для людини осягнути спасіння через процес уподібнення Богові. У світлі східнохристиянської думки це є поглибленням поняття «*θέωσις*» (грец. – обоження, обожествлення), за яким, поєднання Божественного та людського у Христі є перспективою співпраці Бога і людини, позитивної духовно-етичної трансформації особи. Для святого, ініціатором цієї синергії завжди виступає Бог. Це відображено у Старому Заповіті та є головною максимою у Новому Заповіті, в якому розкрито втілення Божого Сина. У розумінні візантійського мислителя, Божественний «Логос» – Ісус Христос зійшов «згори» (грец. *κατάβασις* – сходження), «одягнувся» у людське, щоб зруйнувати гріх, звільнити людину від його полону, піднести її до досконалості (грец. *ανάβασις* – сходження «нагору»), до абсолютної гармонії – Бога. Святий Іван Золотоустий звернувся до терміну «*συνκατάβασις*» (грец. префікс «*συν*» означає «разом з»), що богословською мовою передається як «конденсцанданція», «самопониження» і виражає факт приниження Бога, Його добровільне сходження до людини (кеносис). Цей Божественний акт милосердя покликаний втілити Божий задум спасіння людини, відкрити для неї перспективу обожествлення. Богослов'я святого Івана Золотоустого надало нового духовного виміру християнській гомілетичності. Відтак, стверджується визначальний внесок святого Івана Золотоустого у становлення гомілетичної ідентичності церков візантійської традиції. У **підрозділі** визначено також роль богословсько-проповідницької спадщини святителя у становленні церковно-писемної та гомілетичної творчості Київської Русі.

У **розділі III** – *Ентоні Коньяріс як інтерпретатор гомілетичної традиції святого Івана Золотоустого* – досліджено гомілетичну спадщину православного бо-

гослова і душпастиря Е. Коньяріса, який не лише осучаснює богослов'я святого Івана Золотоустого у царині проповідництва, а й виступає як його оригінальний інтерпретатор в контексті сучасних надбань християнської думки. При цьому, у своїх богословських роздумах і проповідництві Е. Коньяріс зберігає вірність ортодоксії Східної Церкви. Така духовна спадкоємність сприяє верифікації новаторських підходів до практичного богослов'я і гомілетики. Встановлено, що Е. Коньяріс, дотримуючись сутності вчення і проповідницьких настанов святого Івана Золотоустого, розвиває теорію і практику його гомілетичної школи, поглиблюючи проблематику комунікації, удосконалюючи форми і методи впливу проповідника на церковну спільноту.

У підрозділі 1 – Ціль і типи проповідування – охарактеризовано гомілію як подію, що відбувається у супроводі літургійного священнодійства. Для Е. Коньяріса головна мета проповіді, що є інтегральною складовою літургії, – сприяти розбудові Божого Царства між людьми, формуванню середовища, в якому Особа воскреслого Христа-Царя відіграватиме ключову роль. Інакше гомілія редукуватиме до буденної розмови на релігійні теми і не матиме свого духовного сенсу. Гомілія, у розумінні Е. Коньяріса, виконує своєрідну терапевтичну функцію, сприяє відновленню морального єства людини як Божого створіння, її єднанню з Творцем. Наслідуючи жанрове розмаїття проповідей святого Івана Золотоустого, Е. Коньяріс, водночас, у своїх богослов'ї та церковному служінні головну увагу приділяє таким типам проповіді: керигма, дідахе, параклесіс та гомілія.

Підрозділ 2 – Основні теми проповідей Ентоні Коньяріса – присвячено аналізу тематичного наповнення гомілії американського богослова. Перше місце для нього посідає християнська керигма. Її ядром є добра звістка про спасіння в Ісусі Христі, яка приходить до людини в усіх позитивних і негативних проявах її земного буття, в її стражданнях і надії. Е. Коньяріс розглядає екзистенційні теми гріха, смерті, самотності, терпіння як напрочуд важливі для сучасного проповідництва, а тему керигми – як її пріоритет: Боже благовістя дає людині надію на звільнення від страждання, відкриває їй нову перспективу. Доктринальну синтетичність гомілії доповнює її етичний імператив, спрямований на формування моральної свідомості особи. Е. Коньяріс наголошує на принципі «οικοδομης» (грец. – споруда, будівництво), яким окреслює місію проповідника у творенні церковної спільноти на підвалинах вчення та настанов Церкви.

У підрозділі 3 – Характерні особливості складових частин гомілії – зосереджено увагу на формальній стороні проповіді, її структурі, мовному інструментарії, засобах передачі думки проповідника. Услід святому Івану Золотоустому, Е. Коньяріс розбиває класичну проповідь на вступ, основну частину і заключне слово, наголошуючи на тому, що не лише центральна частина цієї композиції, в якій розкривається основна тема проповіді, а також її вступ і висновки несуть важливе змістовне навантаження, потребують ретельної продуманості. Таке органічне поєднання складових проповіді дозволяє досягнути результат. Багатий мовно-стилістичний та образно-символічний апарат проповідника сприяє засвоєнню його виступу різними категоріями слухачів. У підрозділі зазначено, що Е. Коньяріс велику увагу приділяє проблемі прецизійності застосування у проповіді релігійно-етичних термінів, що можуть неоднозначно сприйматися сучасною аудиторією та потребують додаткового пояснення.

У підрозділі 4 – Приготування гомілії – представлено основні етапи становлення проповідницької формації згідно з поглядами Е. Коньяріса. Богословсько-аскетичну самодисципліну проповідника він влучно позначає терміном «Θεοδίδακτος» (грец. – навчений Богом, учень Бога), що вживається в християнстві для характеристики людини, яка через інтенсивну молитву та духовно-аскетичні практики дає можливість Бого-

ві навчати її мудрості. Процес «богоучнівства» забезпечує проповідникові перебування в діалогічному зв'язку з Всевишнім у благодаті. Крім духовного формування, проповідник дбає також про інтелектуальний рівень, досліджує Біблію, вивчає твори Отців Церкви, перебуває в інформаційному потоці сучасних подій. Підготовка проповідника до гомілії передбачає співучасть у проповідницькому процесі мирян. Площина взаємовідносин, яка формується на основі психологічного та духовного пізнання внутрішнього світу слухача, його потреб та очікувань, створює клімат довіри та взаєморозуміння між проповідником та його аудиторією. Е. Коньяріс наполягає на використанні проповідником «зворотної інформації»: безпосередньому або непрямому сигналізуванні слухачами про рівень засвоєння почутого.

У **підрозділі 5** – *Розвиток вчення святого Івана Золотоустого у теорії проповідництва Ентоні Коньяріса* – розглянуто гомілетичну спадщину Е. Коньяріса в контексті проповідницької школи візантійського богослова. Досліджено, що інтерпретуючи імператив про пріоритетність проповідницької діяльності для православного священика, Е. Коньяріс формулює його головні чесноти, необхідні для цього: жертвність, рішучість і компетенція. Американський богослов окремо зупиняється на важливості любові проповідника до слухачів, його власних моральних якостей, що допомагатимуть йому у проголошенні етичних настанов з амвону. Услід святому Івану Золотоустому Е. Коньяріс проголошує ентузіастичну форму поширення Божого слова, що базується на євангельській події зішестя Святого Духа. Цей факт є для проповідника джерелом насаги та особливої актуалізації Божої благовісті. Зауважено, що Е. Коньяріс розглядає гомілію також у ширшому контексті місійної прокламації – як космічну подію для удосконалення світу. Стверджується, що беручи за приклад богослов'я святого Івана Золотоустого, Е. Коньяріс розвиває його настанови стосовно подолання проповідником можливих небезпек на його поприщі, що здатні деформувати проповідь (надмірна саморефлексія, гордіня, прагнення слави, зловживання авторитетом Святого Духа).

У **розділі IV** – *Пролонгація гомілетичного досвіду святого Івана Золотоустого у проповідництві Ентоні Коньяріса* – проаналізовано численні проповіді Е. Коньяріса, узагальнені в оригінальній цілісній системі, котра формує нові теоретичні і практичні принципи православної гомілетики. Встановлено, що власний проповідницький досвід Е. Коньяріса є прикладом проголошення євангельської благовісті, справжнім актом керигми, що вказує віруючому на шлях спасіння. Його проповіді, водночас, розкривають глибину духовного та етичного буття людини. Дисертант показує звернення Е. Коньяріса до актуальних тем суспільного та особистого життя пастви і Церкви як свідчення його сміливої християнської відповіді на виклики сучасності. Критично розглянуто також структуру проповідей Е. Коньяріса, їх риторичні засоби, мову, символічно-термінологічний апарат. У розділі простежено, як Е. Коньяріс розвиває богослов'я святого Івана Золотоустого у проголошенні Божественної «*συνκατάβασις*», клопотанні про автентичність та незаплямованість християнської істини, а також у духовно-терапевтичному підході до аудиторії. Як бачимо, американський душпастир у своїй проповідницькій практиці наслідує гомілетичні принципи візантійського мислителя. Проповідницька школа останнього справила безумовний вплив на богослов'я і проповідництво Е. Коньяріса.

У **підрозділі 1** – *Загальна характеристика гомілій* – предметом уваги стали 339 опублікованих гомілій Е. Коньяріса, що вміщені у 12-ох авторських збірниках. Їх вивчення дозволило дисертанту класифікувати проповіді Е. Коньяріса за такими тематичними блоками: перебіг православного літургійного календаря (недільні гомілії та промови на урочисті церковні свята); принагідні церковні богослужіння (шлюбні та

похоронні гомілії), адресно-вікові проповіді (передусім, гомілії для молоді). Зазначено, що в своїх гоміліях Е. Коньяріс продовжує святого Івана Золотоустого у формулюванні мети проповіді і способах її розкриття. Проповіді Е. Коньяріса заохочують паству до інтенсивного духовного зростання та етичного вдосконалення, служіння ближньому і суспільству, закликають не лише до слухання Божого слова, а готовності виконувати його, беручи активну участь у церковному житті та євангелізації.

Підрозділ 2 – Зміст проповідей Ентоні Коньяріса – присвячено аналізу контенту церковних промов сучасного православного проповідника та вияву в них конкретно концептуального впливу гомілетичної школи святого Івана Золотоустого. У підрозділі зауважено, що основою гомілій Е. Коньяріса є керигма – звістка про відкуплення через Особу Христа. Однак у нього керигма є також відповіддю на сучасні проблеми людини, що здатна допомогти їй у подоланні беззмістовності та недуховності мирського буття. Важливою темою в гоміліях Е. Коньяріса є, запропонований ще святим Іваном Золотоустим, етичний імперативів, який сьогодні набуває особливого значення. З гомілетичною школою святого пов'язують промови Е. Коньяріса, в яких дається біблійна відповідь на виклики сучасності: безвір'я, культ матеріального, сумнів у християнських цінностях, боротьба добра і зла у різних сферах життєдіяльності людини.

У **підрозділі 3 – Основні формальні елементи в гоміліях Ентоні Коньяріса** – проаналізовано композиційний, методичний та мовний аспекти церковних промов американського душпастиря, простежено продовження ним практичних настанов святого Івана Золотоустого. Доведено, що гомілії Е. Коньяріса відтворюють композиційну «тріаду» святоотцівської проповіді: *вступ*, що виконує функцію зацікавлення слухача, акумуляції його уваги; *основна частина*, покликана розкрити основну ідею виступу, максимально донести думку проповідника до аудиторії; *заклучне слово* як підсумок проповіді та формулювання її висновків. У підрозділі розкрито мовно-риторичні особливості проповідей Е. Коньяріса, показано, що він широко застосовує такі риторичні засоби, як метонімія, порівняння, гіпербола, літота, анафора, градація, епітет, метафора, антитеза, персоніфікація та ін.

У **підрозділі 4 – Гомілетика святого Івана Золотоустого та проповідництво Ентоні Коньяріса** – доведено, що Е. Коньяріс оригінально інтерпретує гомілетичне вчення ранньохристиянського мислителя, відтворене, зокрема, у творі святого Івана Золотоустого «Про священство». Стверджено, що в своїх церковних промовах Е. Коньяріс активно звертається до поняття «*συγκατάβασις*». Це допомагає йому донести до аудиторії звістку про містичне сходження Бога «згори», щоби «тут і тепер» застерегти людину від гріха, духовно оздоровити її. Чи не найпоказовішими у творчому зверненні Е. Коньяріса до поняття «*συγκατάβασις*» є його проповіді про чудесні зцілення Христом різних осіб, оповідані в Євангеліях (Мт. 14, 22–33; Лк. 8, 41–42, 49–56; 19, 1–10). Е. Коньяріс наслідує святого Івана Золотоустого у досвіді співпраці проповідника і слухача як продовження духовної синергії між Богом та Його творінням. Е. Коньяріс переконаний в тому, що слова проповідника містять у собі особливу творчу силу, здатну позитивно вплинути на слухача і навіть змінити його долю. Сучасний православний проповідник, як і святий Іван Золотоустий, розглядає гомілію своєю «логічною терапією душі», засобом духовної підтримки та морального оздоровлення людини, а самого проповідника порівнює з Христом в образі дбайливого Лікаря, Який відвертає від духовних хвороб, неспокою і страху. Е. Коньяріс переконує, що Церква володіє необхідними «лікарськими» засобами для сучасної людини.

У **розділі V – Проповідницька теорія Ентоні Коньяріса в контексті сучасної гомілетики** – здійснено компаративний аналіз гомілетичного вчення сучасного право-

славного душпастиря в контексті богослов'я інших теоретиків та практиків проповідництва, репрезентованого представниками різних християнських церков. У розділі наголошено, що проповідування Божого слова з церковного амвону, піклування про подальший розвиток гомілетики актуалізоване в богословській думці сучасних православ'я, католицизму і протестантизму і може бути єднальною платформою в сучасному екуменічному процесі. Здійснено вибіркоче вивчення текстів найвідоміших теоретиків з гомілетики, в яких відтворені різні конфесійні та культурно-національні традиції. Це вивчення, з одного боку, засвідчує органічне вписування творчості Е. Коньяріса в сучасне християнське богослов'я, з іншого – доводить її самодостатність. Стверджується, що сучасну православну гомілетичку, як і святоотцівську, характеризує її особливий акцент на містичній сутності – зустрічі Церкви з Богом, на глибинному поєднанні з літургією, на виконанні її пророцької функції. Ці характеристики повною мірою відображені у богословсько-проповідницькій творчості Е. Коньяріса.

У підрозділі 1 – Оригінальність наукової думки Ентоні Коньяріса на фоні інших проповідницьких концепцій православної Церкви – проведено змістовне порівняння найважливіших праць Е. Коньяріса і творів сучасних православних авторів, авторитетних у царині практичного богослов'я: Сергіуса Галворсена (Sergius Halvorsen), Поля Таразі (Paul Tarazi) і Теодора Стиліанопоулоса (Theodore Stylianopoulos).

Проповідницькі погляди С. Галворсена можна образно назвати «гомілетикою зустрічі». Автор підпорядковує проповідь її головній меті – привести віруючого за допомогою слова до особистої зустрічі з Христом. С. Галворсен вважає: аби ця містична зустріч дійсно відбулася, проповідник спрямовує свої зусилля на вивчення аудиторії, її духовних чаянь і буденних проблем. У цьому він напрочуд співзвучний з Е. Коньярісом, який також наполягає на важливості діалогу між людиною і Богом.

В гомілетичних творах П. Таразі наголошено на біблійних підвалинах будь-якого типу проповідництва, ототожнено проповідника з сіячем Божого слова, акцентовано на його пророчому служінні. Підкреслюючи важливість для проповідника богословської освіти, належного інтелектуального рівня, автор водночас переконаний у важливості духовно-аскетичних підготовчих практик, особливого молитовного служіння. Своїми поглядами П. Таразі також перегукується з Е. Коньярісом.

Для Т. Стиліанопоулоса, гомілетична інтеракція на амвоні відбувається у взаємодії своєрідного «трикутника»: Бог–Церква–Проповідник. Ця комунікація стає джерелом динамізму для розвитку гомілетики. У цьому автор підтверджує і доповнює теорію проповідництва Е. Коньяріса.

Підрозділ 2 – Гомілетика Ентоні Коньяріса і католицьке проповідницьке богослов'я – присвячено розглядові надбань католицьких теоретиків проповідництва у порівнянні зі спадщиною Е. Коньяріса. Дисертант звернувся, насамперед, до творів Уільяма Скудлярєка (William Skudlarek), Рольфа Церфасса (Rolf Zerfass), Герарда Сівека (Gerard Siwek).

Гомілетика У. Скудлярєка більшою мірою орієнтована на літургійний контекст, пов'язана з усіма складовими богослужбового дійства. Неабияку увагу він приділяє тематичній розмаїтості проповіді, ретельному відбору проповідником біблійних текстів. Натомість Е. Коньяріс традиційно послуговується давніми православними літургійними книгами, керуючись ними у власному тематичному виборі. Об'єднує двох богословів сміливість у зверненні до складних біблійних фрагментів, уміння їх майстерної інтерпретації, наближеної до рівня сприйняття сучасною аудиторією.

Р. Церфасс у своїх проповідях наголошує: гомілія є найдієвішою комунікацією біблійного послання в сучасному світі. Процес комунікації характеризується «інтер-

суб'єктивною креативністю» проповідника, що передбачає пошану до слухача, визнання за ним вільного вибору, толерантність до його особистого досвіду, прагнення донести йому зміст Євангеліє у дружній формі. Думки Р. Церфасса співвідносяться з поглядами Е. Коньяріса, який розглядає гомілію, передусім, як духовне звернення до людини, її запрошення до Біблії і християнського життя. Православний і католицький богослови спільні у тому, що на амвоні недоречні менторство, примус, абстрактне моралізаторство чи необгрунтована критика.

Теорія проповідництва Г. Сівека впорядкована на зразок адаптованої до сучасних умов класичної риторики. Водночас в його неориторичі істотну роль відіграють композиційність проповіді, надмірна увага до її простоти, відкритості, образності, емоційності, стилістичній забарвленості. Е. Коньяріс, щоправда, менше уваги приділяє цим формальним характеристикам гомілії, вважаючи особливо недоречним наближення проповіді до естетики масової культури. Як і святий Іван Золотоустий, він прагне зберегти сакральний зв'язок гомілії з християнською мовою і богословською думкою, не виключаючи при цьому імпровізацію проповідника в контексті діалогу зі слухачем.

У підрозділі 3 – Проповідницьке богослов'я Ентоні Коньяріса і сучасна протестантська гомілетична думка – розглянуто погляди протестантських теологів у царині проповідництва, насамперед, Фреда Креддока (Fred W. Craddock), Юджін Лоурі (Eugene L. Lowry) та Елвіна Руетера (Alvin C. Rueter). Ця погляди у багатьох моментах кореспондуються з богослов'ям Е. Коньяріса, та, водночас, мають деякі особливості.

Ф. Креддок, застосовуючи індуктивний метод у гомілетичі, зосереджує свою увагу на особі слухача, вважаючи його повноправним і дієвим учасником проповідництва. Е. Коньяріс також акцентує на важливості комунікації. Однак при цьому він особливо прискіпливий у тому, як проповідник враховує різні часові площини: теперішнє (час слухача) і минуле (час з'явлення Христа, початок Божого благовістя). Е. Коньяріс більше наголошує на імперативі особистого (духовного та інтелектуального) формування особи проповідника.

Ю. Лоурі у своєму гомілетичному вченні представляє проповідь як обов'язок проповідника вправлятися у мистецтві нарації – прагнути до простої розмови зі слухачем, залишаючи вторинним саму конструкцію проповіді, її формальні елементи. Проповідь для Ю. Лоурі – це радше «пригодницька мандрівка», в якій путівник проходить п'ять послідовних етапів, що отримали образну назву «петлі Лоурі». А саме: 1. Порушення рівноваги. 2. Аналіз різноманітності. 3. Віднайдення розв'язки. 4. Досвід Євангелія. 5. Випередження наслідків. Індуктивного підходу в гомілетичі (за Ю. Лоурі) дотримується також Е. Коньяріс. Однак для нього гомілія – не лише «нараційна мандрівка» проповідника на стежках біблійних оповідей та сучасних подій, а, передусім, актуалізація Особи Христа. Е. Коньяріс вважає, що проповідь має звертатись до сучасних дилем і пропонувати відповідь на них, однак є таким зверненням до аудиторії, в якому незрим присутній Христос і засвідчуються особисті переживання проповідника.

Гомілетична теорія Е. Руетера базується на етичному вимірі проповідницького служіння. Він також переконаний, що проповідник впливає на аудиторію, насамперед, своїм особистим етичним прикладом, відповідальністю у власному служінні. Проповідник творить гомілію самостійно, уникає плагіату, обережний в оцінках людей, з повагою ставиться до кожного слухача. Подібні думки висловлює Е. Коньяріс, наголошуючи на самодисципліні проповідника, його моральній формації. Й при цьому знову звертається до прикладу святого Івана Золотоустого, який також наголошував на особливій етичній місії проповідника.

У підрозділі 4 – Внесок Ентоні Коньяріса у розвиток сучасної гомілетики – стве-

рджується, що проповідницька школа Е. Коньяріса отримала визнання в сучасній Православній Церкві, прихильно сприйнята в інших християнських церквах, привертає все більшу увагу світової богословської науки. Актуальність проблем, до яких звертається у своїх творах Е. Коньяріс, його методологічні та методичні напрацювання у царині практичного богослов'я піднесли сучасне православне проповідництво на новий рівень. Його спадщина при цьому виходить за вузькі конфесійні рамки, знаходить відгук у широкому колі християнських проповідників, церковних служителів і мирян. Порівняльний аналіз проповідницької творчості Е. Коньяріса та інших сучасних теоретиків у царині гомілетики засвідчує його пріоритетне місце у сучасному православному богослов'ї, яке переживає нині своєрідний ренесанс в багатьох країнах західного світу. Йому належить помітний внесок у збагачення святоотцівського надбання, продовженні проповідницької школи святого Івана Золотоустого, накресленні нової перспективи розвитку православної гомілетики. Своєю творчістю Е. Коньяріс спонукає людину до вивчення Біблії та самовиховання, наближує церковну спільноту до Бога; творить її повноцінний інтеркомунікаційний простір, а також формує площину екуменічного діалогу, котрий передбачає духовне єднання християн.

Основні результати дисертаційного дослідження представлено у **висновках**:

Богословська інтерпретація Е. Коньярісом проповідницького внеску святого Івана Золотоустого ґрунтована на понятті «*συγκατάβασις*», що є визначальним в православній ортодоксії і вченні сучасної Православної Церкви. Поглиблення цієї богословської рефлексії знайшло відображення в концептуальній сутності гомілетичної спадщини Е. Коньяріса, жанровому розмаїтті його проповідей, їх риторичних принципів, багатстві форм і засобів проголошення Божого слова.

Наслідуючи гомілетичну школу святого Івана Золотоустого, Е. Коньяріс узагальнив найважливіші настанови святителя, що зберігають свою актуальність для подальшого розвитку християнського проповідництва. Е. Коньяріс обґрунтовує низку методологічних і методичних принципів сучасної гомілетики, а саме: 1) у проповідуванні традиційно чільне місце займає кєриґма – спасительна звістка про Христа, що є фундаментом християнської віри; 2) метою проповіді є навернення слухача, прийняття ним Ісуса Христа в своє життя як утвердження надії на повноцінне земне існування; 3) проповідування Божого слова розбудовує спільноту Церкви, допомагає духовному зростанню її членів, а принцип «*οικοδομησης*», яким керується Е. Коньяріс у формуванні власної проповідницької проблематики, сприяє ефективному впливові на слухача; 4) проповідь вимагає продуманих композиції і форми, що враховують перцепційні можливості аудиторії, а проповідник укладає свою промову в чітку і логічну структуру; 5) відповідальне приготування проповідника до виступу передбачає належну богословську освіту, інтенсивні духовно-аскетичні практики і молитовне життя; 6) гомілія – форма діалогу, в якому особа слухача відіграє важливу роль, відтак, проповідник стає водночас тонким психологом, вихователем, педагогом, здатним відповісти на екзистенційні проблеми буття людини; 7) проповідник є також виразником пророчої звістки, проголошує віруючому волю його Творця, впевненість у спасінні в Ісусі Христі, тому насичує своє звернення до слухача оптимістичним ентузіазмом; 8) проповідь завжди містить у собі місіонерський потенціал; той, хто проголошує Єванґеліє, спричиняється до будовання Божого Царства на землі, а той, хто слухає, допомагає у цьому, стаючи співпрацівником у здійсненні Божого промислу. Проповідницька теорія і практика Е. Коньяріса знайшла відгук і підтримку в творчості інших християнських богословів, які спеціалізуються у галузі гомілетики.

Отже, погляди Е. Коньяріса – не формальне копіюванням пізньоантичної моделі християнського проповідництва, представленої в гомілетичній школі святого Івана Золотоустого. Е. Коньяріс демонструє глибоке богословське осмислення та оригінальне продовження святоотцівської традиції в своєму сміливому зверненні до проблем сучасності.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО У НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:

1. Oliynyk A. Nauczanie św. Jana Chryzostoma o relacjach małżeńskich / A. Oliynyk // *Małżeństwo w świetle dialogu kultur* / Red. W. Nowak, M. Tunkiewicz. – Olsztyn, 2009. – S. 181–190.
2. Олійник А. Основні історичні етапи та напрями православної гомілетичної думки в східнохристиянській традиції Київської Русі-України кінця Х – поч. ХХ ст. / А. Олійник // *Українське релігієзнавство*. – Київ, 2011. – № 60. – С. 78–86.
3. Олійник А. Пріоритет проповідництва у діяльності святого Івана Золотоустого / А. Олійник // *Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство» (Історія релігій в Україні і світі: збірник наукових праць)*. – Острог, 2011. – № 5. – С. 134–141.
4. Олійник А. Социально-этические взгляды и пастырское служение св. Иоанна Златоуста в условиях классового общественного антагонизма его эпохи / А. Олійник // *Pismo naukowe Warszawskiej Prowincji Redemptorystów «Studia Redemptorystowskie»*. – Kraków, 2012. – № 10. – С. 333–346.
5. Олійник А. Стратегія реалізації Царства Божого у проповіді як базової цілі для православного літургійного проповідництва в богословських творах Ентоні Коньяріса / А. Олійник // *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. – Київ, 2012. – Вип. 67. – С.

АНОТАЦІЯ

Олійник А. Р. Συγκατάβασις τὸ φαίνόμενον. Інтерпретація проповідницьких правил святого Івана Золотоустого у творах Ентоні Коньяріса як приклад сучасної православної гомілетики. Богословське дослідження. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора богослов'я. – Вармінсько-Мазурський університет. – Ольштин (Польща), 2011.

У дисертації досліджено православне проповідництво в історично-богословському контексті, насамперед періоду його «золотої доби» (IV–V ст.), головною постаттю якої вважають святого Івана Золотоустого. На основі огляду життя та діяльності видатного церковного, суспільного і культурного діяча Візантії, відображених у його творах (передусім, численних гоміліях), стверджується, що і до нашого часу Православна Церква дотримується проповідницької школи святого Івана Золотоустого. Її сучасні богослови активно звертаються до його спадщини, осмислюють її та інтерпретують в контексті сучасних проблем буття Церкви, людини, суспільства. Автор дисертації доводить, що священник Грецької Православної Церкви в США, богослов-проповідник і душпастир Ентоні Коньяріс, який наслідує гомілетичну школу святого Івана Золотоустого насамперед у зверненні до поняття «συγκατάβασις», є оригінальним продовжувачем ранньохристиянського мислителя. У дисертації проаналізовано богос-

ловські твори і проповіді Е. Коньяріса, що ілюструють духовну спадкоємність сучасної православ'я зі святоотцівською традицією. Порівняльний аналіз творчості Е. Коньяріса з ученням інших сучасних богословів, що репрезентують різні християнські церкви, засвідчує неабиякий екуменічний потенціал його богословсько-проповідницької думки.

Ключові слова: православ'я, проповідь, гомілія, гомілетика, святий Іван Золотоустий, Ентоні Коньяріс.

АННОТАЦИЯ

Олейник А.Р. Συγκατάβασις τὸ φαίνόμενον. Интерпретация проповеднических правил святого Иоанна Златоуста в произведениях Энтони Коньяриса как образец современной православной гомилетики. Богословское исследование. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора богословия. – Варминско-Мазурский университет. – Ольштын (Польша), 2011.

В диссертации исследуется православное проповедничество в исторически-богословском контексте, прежде всего в период его «золотой эпохи» (IV–V вв.), главным представителем которой считают святого Иоанна Златоуста. На основе обзора жизни и деятельности выдающегося церковного, общественного и культурного деятеля Византии, нашедших отражение в его произведениях (прежде всего, многочисленных гомилиях), утверждается, что и сегодня Православная Церковь придерживается проповеднической школы святого Иоанна Златоуста. Ее современные богословы активно обращаются к его наследию, осмысливая и интерпретируя в контексте современных проблем бытия Церкви, человека, общества. Автор диссертации доказывает, что священник Греческой Православной Церкви Америки, богослов-проповедник и душпастирь Энтони Коньярис, наследуя гомилетическую школу святого Иоанна Златоуста прежде всего в обращении к понятию «συγκατάβασις», является оригинальным продолжателем раннехристианского мыслителя. В диссертации проанализированы богословские сочинения и проповеди Э. Коньяриса, иллюстрирующие преемственность современного православия со святоотеческой традицией. Сравнительный анализ творчества Э. Коньяриса с учением других современных богословов, представляющих разные христианские церкви, свидетельствует о значительном екуменическом потенциале его богословско-проповеднической мысли.

Ключевые слова: православие, проповедь, гомилия, гомилетика, святой Иоанн Златоуст, Энтони Коньярис.

ANNOTATION

Oliynyk A. Συγκατάβασις τὸ φαίνόμενον. Interpretation of the rules of preaching of St. John Chrysostom in the works of Anthony Coniaris as an example of modern Orthodox homiletics. A theological study. - Manuscript.

Dissertation for attaining the degree of Doctor of Theology. – University Warminsko-Mazurski. – Olsztyn (Poland), 2011.

The thesis investigates the orthodox preaching in the context of historical and theological, first of all its “golden age” (IV–V cent.), in which main figure is considered Saint John Chrysostom. Based on inspections of the life and activities of this prominent religious, social and cultural figure of Byzantium, reflected in his works (especially numerous Homilies), it

claims that to this day the Orthodox Church follows the preaching school of St. John Chrysostom. Its modern theologians actively turn to his heritage, conceptualize and interpret it in the context of contemporary problems of existence of the Church, mankind, society. The author of the dissertation demonstrates that Anthony Coniaris, priest of the Greek Orthodox Church in the USA, theologian-preacher and pastor, who follows the homiletic school of St. John Chrysostom, primarily in referencing the concept of «συγκατάβασις», is an original successor of the early Christian thinker. The author analyzes the theological writings and sermons of A. Coniaris illustrating the spiritual continuity of modern orthodoxy with patristic tradition. Comparative analysis of the creativity of A. Coniaris with the teachings of other contemporary theologians, representing various Christian churches, shows the great ecumenical potential of his theological-preaching thoughts.

Key words: Orthodoxy, sermon, homily, homiletics, St. John Chrysostom, Anthony Coniaris.